

HADJIMICHALIS, Costis, 1986, *Uneven Development and Regionalism State, Territory and Class in Southern Europe*, Londres, Croom Helm.

Desenvolupament desigual, pràctiques polítiques, processos d'acumulació, conflictes socials, Sud d'Europa,... tot això forma el cor de aquest llibre, que intenta entendre les causes generals de la desigualtat al món capitalista, alhora que reconeix la importància d'allò específic i únic. Hadjimichalis, un professor grec molt influït per l'escola de la teoria de l'espai de la UCLA, i més concretament per l'obra d'E. Soja, intenta donar una visió alternativa del desenvolupament desigual del Sud d'Europa a través d'una anàlisi de la relació entre regionalització i regionalisme.

La consideració de les regions i del desenvolupament desigual com a resultat de la contraposició entre regionalització —«un procés fet des de dalt per l'Estat i/o pel capital, per intentar la restructuració de la divisió espacial del treball d'acord amb les necessitats canviants de l'acumulació profitosa»— i regionalisme —«una reacció des de baix d'un grup social local específic o d'una aliança social en concret, els interessos dels quals estan en contra de la regionalització»— permet presentar noves relacions entre classes socials, conflicte social, territori i estat.

L'obra s'estructura en dues parts ben diferenciades —una de teòrica i una d'empírica— i, aparentment, poc connexes entre elles. Només aparentment, perquè la investigació empírica sobre el desenvolupament desigual al sud d'Europa —concretament a Itàlia, Grècia i Espanya— serveix per assenyalar-ne algunes de les fonts a partir d'exemples històrics concrets. No intenta construir una teoria

nova sobre desenvolupament desigual, però aconsegueix, a partir de l'anàlisi empírica, la definició de les interrelacions existents entre els factors econòmics, polítics i cultural-ideològics en la producció i la reproducció de les desigualtats regionals.

Partint de la crítica a les teories convencionals sobre desenvolupament regional, Hadjimichalis busca en Gramsci un marc teòric per a la interpretació marxista del desenvolupament desigual. Així, construeix les proposicions teòriques bàsiques referents a la contradicció entre les tendències d'equalització/diferenciació i de la transferència geogràfica del valor, que només és possible amb la intervenció directa o indirecta d'un agent polític.

La part teòrica no pot, per tant, concloure sense una revisió de les diferents teories de l'estat i del paper dels poders locals en els processos de desenvolupament desigual. Al capítol sisè s'inicia l'anàlisi empírica amb la presentació del context històric-polític del problema del desenvolupament desigual al Sud d'Europa. La diferenciació regional és resultat dels processos d'acumulació desigual en l'àmbit espacial. Hadjimichalis se centra en el sector agrícola per mostrar les vies de transferència geogràfica del valor que expliquen —almenys parcialment— les desigualtats regionals a l'Europa del Sud. Ja que la transferència geogràfica del valor només pot esdevenir-se amb l'acció d'un agent social, els últims capítols són dedicats a la caracterització dels moviments socials i a l'anàlisi de les implicacions polítiques d'aquest.

Malgrat els intents d'aprofundir en els processos de desenvolupament d'Itàlia, de Grècia i d'Espanya, el treball empíric —font de reflexió teòrica— es converteix

en una reconstrucció del context social i geogràfic en què el desenvolupament desigual té lloc. L'obra de Hadjimichalis és una contribució al debat sobre desenvolupament a l'Europa del Sud, i així ho confirma l'elaborada i ben documentada argumentació teòrica. Contribueix a la comprensió de les complexes relacions entre territori, desenvolupament regional i pràctica política, però els seus esforços per demostrar empíricament aquests processos es veuen obstaculitzats per la falta d'estadístiques i d'informació sobre la qüestió. Al meu parer, l'obra de Hadjimichalis, malgrat les seves deficiències en l'anàlisi empírica, representa un pas endavant en l'estudi del desenvolupament desigual, perquè reconeix la importància de les pràctiques polítiques, el paper de l'estat i les relacions de poder, en general, en el manteniment i la reproducció de les diferències entre regions.

Mireia Belil

GRAVES, N. J., 1985, *La enseñanza de la geografía*, Madrid, Visor. 219 pp.

Desde hace ya mucho tiempo, se vienen levantando voces que protestan por la escasa adecuación existente entre las exigencias sociales y la función cumplida por el sistema de enseñanza en su conjunto. Es a partir de la Segunda Guerra Mundial cuando, como resultado de las modificaciones sufridas por el apartado productivo y las consecuentes reestructuraciones de las relaciones sociales, se aboga por una reforma en profundidad de los planes de estudio. Desde entonces, se proclama que la finalidad de los

mismos no debiera ser tanto la mera transmisión de los contenidos disciplinares como la consecución por parte del alumno de una serie de objetivos educativos que le capacitasen, como ciudadano consciente, para integrarse de manera «adecuada» en la nueva sociedad democrática occidental. Debido a ello, a las diversas disciplinas que conformaban tradicionalmente los currículos escolares —entre las cuales la geografía venía ocupando secularmente un lugar fundamental— se les planteó el reto de la legitimación pedagógica de su puesto dentro del currículo escolar.

En el libro que ahora comentamos¹, N. J. Graves realiza un serio esfuerzo de reflexión sobre esta cuestión básica en el campo de la enseñanza de nuestra disciplina, al intentar responder al interrogante relacionado con la base que han de utilizar los docentes a la hora de plantearse los objetivos educativos que deben fijarse para la geografía y todo ello porque parece evidente —al no ser la meta de la educación geográfica el aprendizaje de los principios e ideas de la ciencia madre— que el profesor no debe olvidar que ha de seleccionar aquellos aspectos de la geografía que contribuyan al logro de los fines previamente establecidos.

Las reflexiones que hace N. J. Graves en torno a la problemática de la enseñanza de la geografía pudieran muy bien

¹Es una traducción al castellano de la segunda edición inglesa —*Geography in Education*—, publicada en Londres en el año 1980 por la editorial Heinemann con algunas modificaciones respecto a la primera versión de 1975. Si bien no la hemos consultado personalmente, sabemos que existe una tercera edición aparecida en 1984.